

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені Василя Каразіна

АВКСЕНТЬЄВ АНТОН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК: 324

**СУЧАСНА ТЕОРІЯ ГОЛОСУВАННЯ
В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

23.00.01. – теорія та історія політичної науки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Харків – 2017

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі політології Харківського національного університету імені Василя Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: - доктор політичних наук, професор,
Фісун Олександр Анатолійович,
Харківський національний університет імені Василя Каразіна,
завідувач кафедри політології.

Офіційні опоненти: - доктор політичних наук, професор,
Андрєєва Ольга Миколаївна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри міжнародної інформації Інституту
міжнародних відносин.

- доктор політичних наук, професор,
Ротар Наталія Юрївна,
Чернівецький національний університет імені
Юрія Федьковича,
професор кафедри політології та державного управління

Захист відбудеться “ 29” червня 2017 р. о 15:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.051.21 в Харківському національному університеті імені Василя Каразіна за адресою: м. Харків, 61022, майдан Свободи 6, аудиторія №2-43

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Харківського національного університету імені Василя Каразіна за адресою: м. Харків, 61022, майдан Свободи, 4.

Автореферат розіслано “ ___ ” травня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Целуйко В. О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Голосування є найпоширенішою практикою ухвалення колективних рішень у сучасних державах. Однак сам механізм агрегування індивідуальних уподобань наділених відповідним правом учасників голосування в колективний вибір носить проблемний характер. Голосування як політологічна проблема потребує більш глибокого теоретичного осмислення хоча б тому, що за умови фіксованих уподобань суб'єктів, використання різних процедур приводить до кардинально відмінних результатів. Розуміння вроджених патологій і парадоксів систем голосування дозволяє зацікавленим суб'єктам використовувати різноманітні процедурні маніпуляції, що у підсумку призводить до викривлення реального волевиявлення і зниження легітимності отриманих результатів.

Окрім процедурного аспекту, вкрай важливим видається комплексне дослідження чинників впливу на голосування виборців та відповідних сталих електоральних закономірностей. Для України в контексті нових геополітичних викликів дуже важливим, зокрема, є електорально-географічний вимір голосування, який містить у собі одразу декілька значимих факторів. Аналіз електорального простору, який утворюється та змінюється внаслідок голосування виборців, актуалізує гносеологічну проблему пошуку (розробки) релевантного методологічного інструментарію. Застосування вже існуючих, поширених у західній політології кількісних методів для аналізу різних аспектів голосування, а також розробка та апробація на українському електоральному матеріалі нового інструментарію видається актуальним дослідницьким завданням.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі політології філософського факультету Харківського національного університету імені Василя Каразіна в рамках наукової теми кафедри «Реформування політичної системи України у глобальній та порівняльній перспективі».

Мета дисертаційного дослідження полягає в комплексному теоретичному розкритті впливу на стратегії голосування і його результати різних детермінуючих чинників, та особливостей трансформації утвореного внаслідок голосування електорального простору.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких **наукових завдань**:

- систематизація існуючих класичних і сучасних теорій голосування та визначення оптимальних теоретико-методологічних засад дослідження;
- порівняльний аналіз процедур голосування і визначення впливу процедурного аспекту на ухвалення колективних рішень;
- класифікація електоральних систем як процедур масового голосування;
- аналіз процедурно детермінованих парадоксів голосування та ключових патологій електоральних систем як моделей масового голосування;
- порівняльний аналіз основних ефектів від застосування пропорційних і мажоритарних систем у контексті українських електоральних трансформацій;
- визначення основних механізмів маніпулювання електоральними системами;
- розробка проекту рекомендованої електоральної системи для України крізь призму критеріїв оптимальності та оцінки існуючих моделей;

- комплексний електорально-просторовий аналіз трансформацій електорального простору України та Харківщини 1991-2015 р.;
- визначення основних стратегічно-мотиваційних і соціально-політичних детермінант, тенденцій і особливостей голосування українських виборців.

Об'єкт дослідження – голосування як спосіб ухвалення колективних політичних рішень шляхом агрегування індивідуальних уподобань учасників.

Предмет дослідження – фактори впливу на голосування і його результати, особливості електоральних трансформацій в Україні та, зокрема, на Харківщині.

Методологія дослідження. Методологічною базою дослідження став комплексний підхід. Проблемне поле та відповідний інструментарій максимально наближені до теорії суспільного вибору, в рамках якої в другій половині ХХ сторіччя була актуалізована проблематика аксіоматичного порівняльного аналізу процедур голосування на відповідність критеріям раціональності. Для дослідження існуючих електоральних систем та їхніх особливостей нами застосовується політико-компаративістський підхід. Історичний метод дозволив розглянути еволюцію виборчої системи України та прослідкувати динаміку парламентських виборчих кампаній у 1994-2014 років. У третьому розділі для дослідження особливостей голосування виборців в Україні та на Харківщині застосовується електорально-просторовий аналіз.

Окрім загальнологічних методів (аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння, аналогії, абстрагування, конкретизування, формалізація, узагальнення) та методів теоретичного дослідження (гіпотетико-дедуктивний метод, систематизація, перехід від абстрактного до конкретного), в роботі використовується специфічний інструментарій сучасної політичної науки (з превалюванням кількісних методів). За допомогою «індексів Галлахера» досліджується диспропорційність різних виборчих систем, «індекси ефективної кількості партій» (Лааско-Таагепери і Голосова) використовуються для оцінки ступеню фрагментації електорального простору. Для перевірки гіпотез щодо електоральних детермінант застосовується факторний аналіз. Кореляційний аналіз проводиться для досліджень різних аспектів голосування українських виборців – зокрема, електорального абсентеїзму, «ефекту ототожнення». Пропонуються власні кореляційні індекси електорально-просторової спадкоємності, подібності та антагонізму політичних суб'єктів. На основі коефіцієнтів варіації пропонується формула для розрахунку «індексів регіональної неоднорідності».

Наукова новизна одержаних результатів, перш за все, пов'язана з розробкою теоретичної моделі дослідження голосування виборців як комплексного універсального підходу до роботи з електорально-статистичним матеріалом у контексті процедурних трансформацій. Застосування цієї моделі по відношенню до електорального простору дає змогу квантифікувати відповідні структурні та динамічні параметри, підвищити точність і обґрунтованість дослідження різних аспектів результатів масового голосування.

Вперше:

– запропоновано власну модель електорально-просторового аналізу та алгоритми розрахунків для квантифікації авторських категорій – «регіональної неоднорідності», «електорально-просторової спадкоємності», «електорально-

просторової подібності», «електорально-просторового антагонізму», «ефекту ототожнення»;

– наведено розрахунки відповідних індексів для українського електорально-статистичного матеріалу (індексу «регіональної неоднорідності» – також для 100 інших електорально-національних кейсів);

– розроблено авторський проект дворівневої змішаної зв'язаної виборчої системи з регіональними відкритими списками як рекомендовану процедурну альтернативу для України.

Удосконалено:

– обґрунтування теорії голосування як окремого дослідницького напрямку із типологізацією 6 основних методологічних підходів до проблематики голосування;

– теоретичний діапазон досліджень «стратегічного голосування» як моделі «нещирої» раціональної поведінки виборців, детермінованої процедурним контекстом та роллю електоральних очікувань. Уперше політтехнологічний потенціал ефекту «стратегічного голосування» проаналізовано на прикладі президентських виборів 2014 р. та місцевих виборів 2015 р.;

– аксіоматичний напрям досліджень голосування, в рамках якого проведено порівняльний аналіз 18 процедур голосування на відповідність 12 критеріям раціональності. Характерні випадки невідповідності моделей аксіоматичним умовам систематизовано в блок «арифметичних (процедурних) парадоксів голосування» (проаналізовано 14 типових прикладів, тоді як у вітчизняній політології зустрічаються дослідження лише найвідоміших випадків, на кшталт, «парадоксу Кондорсе»).

Дістали подальшого розвитку:

– комплексне дослідження виборчих систем як процедур масового голосування, критеріїв їхньої оптимальності, основних ефектів від застосування (які вперше аналізуються, серед іншого, й у неопатримоніальній парадигмі), вроджених патологій і механізмів стратегічного маніпулювання електоральними правилами;

– квантифікація диспропорційності представницьких органів влади та місцевого самоврядування в Україні (розраховано індекси Галлахера для ВР 3-8 скликань та обласних рад 2010 і 2015 років обрання);

– використання індексів Лааско-Таагепери та Голосова як індикаторів ступеню фрагментації електорального простору (із наведенням відповідних розрахунків для українського та харківського регіонального кейсів);

– статистичний аналіз основних закономірностей різних аспектів електоральних трансформацій в Україні, що дозволило обґрунтувати, зокрема, регіональну детермінацію абсентеїзму як найбільш стійкого електорального тренду, ключову роль етнолінгвістичного чинника в структурі соціополітичних розколів, відносну сталість електорально-просторових закономірностей голосування на Харківщині.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Розрахунки, положення, висновки, рекомендації дисертаційного дослідження можуть бути використані при визначенні подальших траєкторій електорального реформування в Україні і розробці Виборчого кодексу України, підготовці наукових праць, навчальних посібників, спецкурсів вищих навчальних закладів державно-управлінського профілю, викладанні суспільно-політичних дисциплін, експертній

оцінці внутрішніх ризиків в умовах сучасних викликів, з огляду на високу регіональну неоднорідність вітчизняного електорального простору. Результати дослідження можуть бути корисними для вчених, викладачів, політичних експертів і аналітиків, громадських активістів, представників влади та місцевого самоврядування.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення й висновки були представлені на 15 міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, експертних круглих столах: VIII Міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів «Харківські студентські філософські читання» (Харків, 2011 р.), IX Міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів «Соціологія у (пост)сучасності» (Харків, 2011 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Глобальні та національні трансформації сучасного суспільства» (Київ, 2011 р.), експертному круглому столі «Партійна система України після парламентських виборів–2012» (Харків, 2012 р.), X Міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів «Соціологія у (пост)сучасності» (Харків, 2012 р.), IV Слобожанських політологічних читаннях «Політична наука та політичні практики: проблеми, виклики, перспективи» (Харків, 2013 р.), XII Міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів «Соціологія у (пост)сучасності» (Харків, 2014 р.), VI International Conference on History and Political Sciences («East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH) (Vienna, 2015, заочна участь), XIII Міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів «Соціологія у (пост)сучасності» (Харків, 2015 р.), експертному круглому столі за ініціативи Інституту Кеннана в Україні «Політична стабільність і безпека у східному регіоні України» (Харків, 2015 р.), XIV Міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів «Соціологія у (пост)сучасності» (Харків, 2016 р.), експертному круглому столі «Перспективы новых партий в новой Украине» (Харків, 2016 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (Одеса, 2016 р.), експертному круглому столі «Виборча система України: протиріччя та перспективи» (Харків, 2016 р.). Результати дослідження також були апробовані на засіданнях і теоретичних семінарах кафедри політології філософського факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 23 наукові праці: з них 10 наукових статей у фахових виданнях із політичних наук в Україні, 3 публікації в закордонних періодичних профільних виданнях (з них одна в співавторстві), 10 тез доповідей на науково-практичних конференціях та круглих столах.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів (кожен з яких містить по 3 підрозділи), висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота включає 68 таблиць та 45 рисунків (з них додатки – 11 великих таблиць та 34 рисунки). Загальний обсяг роботи – 274 сторінки, з них основного тексту – 218 сторінок, анотація і список публікацій – 11 сторінок, список використаних джерел – 15 сторінок, додатки – 30 сторінок. Список використаних джерел складається з 167 найменувань, з них 66 англомовних.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** автором обґрунтовано актуальність обраної теми, окреслено ступінь її наукової розробки, визначено об'єкт, предмет, методологію, мету та задачі дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, наведено дані про їхню апробацію.

У першому розділі **«Теоретико-методологічні засади політологічного дослідження голосування»** досліджуються класичні і сучасні підходи до проблематики голосування, та розв'язується питання пошуку релевантного методологічного інструментарію для аналізу електоральних трансформацій України. Беручи до уваги значний вплив на результати голосування вибору системи агрегації індивідуальних уподобань у колективне рішення, окремо розглядається стан наукової розробки безпосередньо процедурного аспекту голосування.

Підрозділ 1.1. «Класичні і сучасні теорії голосування» розкриває сутність базових категорій дослідження, стисло окреслює еволюцію інституту голосування та дослідницьких підходів до його вивчення в рамках «теорії голосування» як міждисциплінарного напрямку. В якості двох базових категорій дослідження розглядаються «голосування» та «електоральні трансформації». Проведений огляд літератури дозволив визначити вчених, чий дослідження посприяли розробці теми в межах того чи іншого підходу. Класиками і фундаторами теорії голосування прийнято вважати Р. Луллія, Н. Кузанського, А. Кондорсе, Ш. Борда, Г. Друпа, Т. Хейра, В. д'Ондта. У ХХ сторіччі вагомий внесок у дослідженні голосування належить А. Зігрфріду, М. Дюверже, П. Лазарсфельду, Е. Кемпбеллу, К. Ерроу, Е. Даунсу, Д. Блеку, С. Роккану, С. Ліпсету, Х. Нурмі, Р. Ніємі, В. Рікеру, П. Фішберну, С. Брамсу, Г. Коксу, А. Блеісу, Ф. де Страффіну, Р. Клімі, Дж. Ходжу, П. Ордушуку, Ф. Алескерову, А. Лейпхарту, Дж. Сарторі, Р. Роузу, Д. Урвіну, М. Лааско, П. Таагепері, М. Шугарту, П. Норріс, Б. Грофману, Р. Далю, Д. Фарреллу, М. Галлехеру, Е. Рейнолдсу, Дж. Коломеру, М. Уоллерстайну. Серед українських науковців значний внесок у розробку різних аспектів теми, на перетині політології, конституційного права та політичної соціології, зробили Ю. Шведа, А. Романюк, О. Фісун, В. Фесенко, Ю. Левенець, Т. Бевз, І. Поліщук, О. Романюк, М. Ставнійчук, Ю. Ключковський, М. Рибачук, Б. Райковський, І. Черінько, І. Жданов, І. Бекешкіна, О. Вишняк, О. Бабкіна, Г. Щедрова, С. Наумкіна, Г. Зеленько, Н. Ротар, О. Долженков, М. Мілова, О. Новікова, О. Євтушенко, Д. Яковлев, А. Круглашов, С. Федуняк, О. Андреева, О. Третьяк, К. Черкашин, Р. Балабан, Л. Кочубей.

Підрозділ 1.2. «Методологічний інструментарій сучасної теорії голосування» з усього можливого набору дослідницьких підходів до проблеми голосування виокремлює та розкриває сутність деяких специфічних кількісних методів, використання яких у дисертаційному дослідженні видається доцільним. У підрозділі наводяться алгоритми розрахунків та обґрунтовується доцільність залучення індексів Галлахера, Лааско-Таагепері і Голосова. Разом із ними пропонується низка авторських категорій-індикаторів, на основі яких вибудовується багатокомпонентна модель електорально-просторового аналізу. Окремо розглядається мотиваційний аспект голосування виборців – раціональні намагання максимізувати корисність голосу аналізуються в рамках методологічної традиції «стратегічного голосування».

Підрозділ 1.3. «Процедурний аспект політологічного дослідження голосування» у руслі закладеного К. Ерроу аксіоматичного підходу систематизує процедури голосування, критерії раціональності, яким повинні відповідати ці моделі, а також побудовані на їхній основі системи для масового голосування. В рамках порівняльного аналізу 18 процедур голосування були протестовані на відповідність 12 критеріям раціональності. Дослідження засвідчило, що жодна з систем не відповідає усім умовам – ці висновки корелюють із «теоремами неможливості» Ерроу, Гіббарда-Саттеруейта, Янга-Балінського. Однак деякі процедури в залежності від конкретного контексту можуть давати кращі результати за інші: наприклад, при голосуванні в малих групах для ухвалення оптимальних рішень доцільно використовувати більш компромісні преференційні чи схвальні процедури (на противагу категоричним, які враховують лише «перший вибір», а не весь лінійний порядок уподобань виборців).

У другому розділі **«Процедурні детермінанти голосування»** основна увага зосереджена на різноманітних ефектах, до яких призводить вибір тих чи інших процедур голосування, зокрема, на масовому електоральному рівні.

Підрозділ 2.1. «Парадокси та патології процедур голосування» присвячений аналізу парадоксів голосування як на «арифметично-процедурному» (механічному) рівні, так і на мотиваційно-процедурному. До виникнення «арифметично-процедурних» парадоксів призводять ситуації невідповідності процедур голосування критеріям раціональності. У підрозділі детально аналізуються та виокремлюються 14 типів подібних парадоксів. На електоральному рівні в якості головної процедурної патології виборчих систем визначається диспропорційність – кількісна невідповідність результатів розподілу мандатів структурі вподобань виборців. Для її квантифікації використовується «індекс Галлахера», який розраховано для ВР 3-8 скликань та обласних рад 2010 і 2015 року обрання.

У *підрозділі 2.2. «Ефекти від застосування виборчих систем»* досліджуються наслідки вибору електоральних моделей для інших складових політичної системи, зокрема, і в історичному контексті електорального реформування в Україні. Проведено порівняльний аналіз двох узагальнених груп виборчих систем – пропорційних та мажоритарних – за ефектами, до яких вони традиційно призводять. Обґрунтовано, що мажоритарні складові систем збільшують диспропорційність, головним бенефіціаром якої традиційно виступає президентська партія влади.

Підрозділ 2.3. «Стратегічне маніпулювання у виборчих системах» охоплює механізми легального процедурного маніпулювання, заснованого на розумінні вроджених патологій і парадоксів виборчої системи, а також на певних електоральних очікуваннях. Розглядаються основні механізми стратегічного маніпулювання у виборчих системах – за допомогою прохідних бар'єрів та маломандатних округів, «бонусів більшості», систем «одночасного зв'язаного голосу», специфічних виборчих блоків та заборони самовисування, різноманітних методів конвертації голосів у мандати, джеррімендерінгу. На емпіричному матеріалі президентської кампанії 2014 року та місцевих виборів 2015 року проаналізовано маніпулятивні механізми, орієнтовані й на «стратегічне голосування» виборців.

Третій розділ **«Електоральні трансформації України (1991-2015 р.)»** включає в себе дослідження основних аспектів електоральних трансформацій 1991-2015

років, таких як реформування виборчої системи, зміни загальнонаціонального (і регіонального) електорального простору та електоральних стратегій виборців.

Підрозділ 3.1. «Вектори трансформації електоральної системи України» присвячено електоральним трансформаціям на рівні «правил гри» (електоральної системи). З-поміж численних критеріїв оцінювання виборчих систем визначаються 4 ключових умови оптимальності для вітчизняного контексту – пропорційність, зв'язок депутатів із виборцями в округах, бар'єри для узурпації і консервації, технічна простота для виборців. Діючі електоральні системи (президентська, парламентська, місцева) критично аналізуються. На основі визначених критеріїв оптимальності та основних недоліків діючих систем, розробляється проект дворівневої змішаної зв'язаної системи з відкритими регіональними списками. Обґрунтовано, що запропонована модель забезпечує спадкоємність і послідовність в процесі електорально-системного трансформування, зберігаючи існуючий поділ на 225 округів та голосування за кандидатів, що балотуються у цих округах.

Підрозділ 3.2. «Трансформації електорального простору України» об'єднує низку досліджень різних аспектів загальнонаціональних та регіональних електорально-просторових трансформацій. Дослідження динаміки електорального балансу (2004-2015) в бінарних категоріях та абсолютних величинах засвідчило, що на Харківщині «контрмайданна сума» стала меншою в 2-2,5 рази, «промайданна» залишилась приблизно на тому ж рівні, а кількість громадян, які відмовились від свого активного виборчого, права зросла майже вдвічі. Формат абсолютних величин менш ефективний для загальнонаціонального електорального простору через зміну його меж та зменшення кількості виборців із 37,6 млн. у 2004 р. до 28,8 млн. у 2015 році. Втім, незважаючи на таку динаміку, кількість абсентеїстів навіть збільшилась приблизно вдвічі (як і на Харківщині). В абсолютних величинах «промайданна сума» голосів на президентських виборах 2014 р. майже дорівнює аналогічній сумі 2004 р., а показник підтримки «промайданних сил» на парламентських виборах 2014 р – виборам 2006 року. Водночас аналіз у відсотках, який не враховує тренд абсентеїзму, свідчить про збільшення підтримки «промайданних сил» (з 51,99% у 2004 р. до пікових 84,53% у травні 2014 року).

Виявлено та проілюстровано за допомогою власних електоральних карт сталі електорально-просторові закономірності відносної сприятливості тих чи інших територій для «промайданних» чи «контрмайданних» сил. Стверджується, що ці закономірності проявляються як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівні, або навіть на рівні окремого міста. Визначено декілька емпіричних закономірностей у межах області та Харкова.

При дослідженні структурних трансформацій українського електорального простору особливий акцент було зроблено на регіональній неоднорідності як його ключовій властивості, що проявляється в суттєвих відмінностях у типових формах політичної участі виборців, які належать до територіально різних частин цього простору. За допомогою спеціально розробленого, заснованого на коефіцієнті варіації індексу регіональної неоднорідності проведена низка досліджень як електорального простору на міжнародному, загальнодержавному, регіональному, районному та окружному рівнях, так і електоральних баз окремих політичних суб'єктів (для яких за цим критерієм розроблена типологія).

Кількісний аналіз динаміки фрагментації електорального простору України та Харківщини (за допомогою індексів Лааско-Таагепери та Голосова) засвідчив, що, по-перше, структура електорального простору Харківської області протягом усіх виборчих циклів була значно менше сегментована, ніж загальнонаціональна структура, а по-друге, зараз «маятник трансформацій» призвів до збільшення фрагментації через одночасну актуалізацію декількох контурів соціально-політичних розмежувань, через що нинішній баланс ефективної кількості партій та відповідних сегментів електорального простору подібний до стану 1998 року.

Дослідження специфіки електорально-просторової конкуренції політичних проектів проведено в категоріях «подібності» та «антагонізму» як двох полярних типах відносин суб'єктів за їхніми електоральними базами. За допомогою попарного розрахунку індексів кореляції між партіями була проаналізована електорально-партійна конфігурація періоду 1998-2014 років. Вона характеризується електоральним антагонізмом між двома блоками електорально-подібних партій, орієнтованих на центрально-західну і південно-східні ніші. Максимальні значення індексів електорально-просторового антагонізму при мінімальній кількості парламентських партій та найбільшій концентрації голосів у двох партій-лідерів спостерігаються за результатами виборів 2007 року ($\chi^2 = -0,98$ між «Партією Регіонів» та «БЮТОМ») – саме тоді електорально-партійна конфігурація була найближчою до двопартійної моделі (при якій апріорі $\chi^2 = -1$ і всі 100% голосів розподілені між двома партіями). Застосування того ж методу кореляційного аналізу дозволило кількісно аналізувати електорально-просторову спадкоємність як стан приналежності до однієї електорально-просторової ніші двох політичних суб'єктів, які брали участь у виборах на одній території в різний час. У кожній з електорально-просторових ніш були зафіксовані свої «ланцюги спадкоємності».

Підрозділ 3.3. «Трансформації електоральних стратегій українських виборців» охоплює дослідження електорального абсентеїзму як найбільш стійкого електорального тренду за період 1991-2015 років, «ефекту ототожнення» як мотиваційної стратегії виборців та включає факторний аналіз електорально-статистичного матеріалу. Виявлено, що за період 1991-2015 років електоральна активність громадян знизилась майже вдвічі (по Україні – з 84,3% до 46,3%). При цьому після демонтажу режиму Януковича траєкторії електоральної активності регіонів відрізняються – частково цим пояснюється збільшення частки відсотків (не голосів), здобутих т.з. «проукраїнськими» («промайданними») силами в південно-східних регіонах. Традиційно західні регіони демонструють більшу активність, ніж східні (а села – більшу, ніж міста). Харківщина є одним з аутсайдерів за активністю виборців – на всіх виборах протягом періоду 1991-2015 р. в регіоні фіксувалася явка, нижча за середню по Україні. Традиційне співвідношення явки на виборах різного рівня відповідає ієрархії «президентські» > «парламентські» > «місцеві».

Стверджується, що однією з ключових електоральних стратегій українських виборців (особливо після повернення до змішаної паралельної системи в 2012 р.) є «стратегія ототожнення», яка передбачає голосування за суб'єкта при ототожненні його з іншим суб'єктом. Виокремлено 6 найпоширеніших типів «голосування за ототожненням» (всеукраїнський лідер → партія, партія → всеукраїнський лідер, кандидат → партія, партія → кандидат, лідер думок → кандидат, лідер думок →

партія), розглянуто деякі фактори сприятливості цій мотиваційній стратегії, закладені в саму виборчу систему, досліджено регіональні кейси із застосуванням інструментів «електоральної арифметики» (зокрема, розрахунку «ККД кандидатів» та кореляційного аналізу голосування за партії і їхніх представників в округах).

За допомогою факторного аналізу на загальнонаціональному та регіональному матеріалі електоральної статистики (2004-2015 р.) перевірені гіпотези щодо впливу етнічного, лінгвістичного, урбаністичного та прикордонного чинників на голосування виборців. Саме мовний та етнічний фактори можуть вважатися головними детермінантами голосування українських виборців у форматі бінарного узагальнення суб'єктів на «промайданні» та «контрмайданні» сили.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі розроблено комплексну теоретичну модель для політологічного дослідження голосування, яка охоплює такі його основні аспекти, як вплив процедурного контексту на кінцеві результати і стратегії політичних суб'єктів та виборців, стратегічно-мотиваційні особливості та детермінанти голосування, а також специфіка трансформацій утвореного внаслідок масового голосування електорального простору. У роботі велика увага приділена проблемі становлення та розвитку методології політичної науки, яка була б релевантною для розв'язання актуальних завдань теорії голосування, аналізу підходів до дослідження голосування, перетину теоретичного й емпіричного при дослідженні різних аспектів електорального простору, що входить у проблемне поле, окреслено паспортом спеціальності «теорія та історія політичної науки». Узагальнюючі висновки дослідження представлені у вигляді наступних положень.

1. Теорія голосування в широкому сенсі є міждисциплінарним науковим напрямом, що об'єднує різноманітні за своєю методологією дослідження окремих аспектів голосування; у вузькому розумінні – це субдисципліна науки про політику, об'єктом якої є голосування. Існуючі авторські концепції за їхнім дослідницьким фокусом та методологією можна систематизувати в 6 основних підходів – «формально-математичний», «формально-правовий», «політико-соціологічний», «політико-економічний», «політико-компаративістський» та «електорально-просторовий». Характерною особливістю більшості з них (за винятком «правового») є максимальне залучення кількісних методів та квантифікація об'єктів дослідження. Відповідно, в рамках запропонованого комплексного підходу активно залучаються існуючі та розробляються власні кількісні інструменти дослідження, і джерелом первинної емпіричної інформації слугують результати виборів, а не соціопитувань.

2. Доведено, що процедурний аспект голосування несе не технічний, а сутнісний зміст, впливаючи на результати завдяки «ефекту подвійної детермінації». По-перше, усвідомлення правил голосування впливає на стратегії виборців та політичних суб'єктів (опосередкований вплив); по-друге, згідно «теорем неможливості» К. Ерроу, Янга-Балінського, Гіббарда-Саттеруейта при кількості мандатів, меншій за число виборців, всі процедури на механічно-арифметичному рівні диспропорційно викривлюють результати (що підтвердилось і в нашому порівняльному аналізі) та можуть призводити до численних парадоксів голосування.

3. Процедури голосування, які стосуються безпосередньо електоральної площини розподілу виборних посад та застосовуються на масовому рівні в представницьких демократіях, прийнято називати виборчими системами. Нами здійснено класифікацію електоральних моделей та розглянуто основні ефекти від їхнього застосування. Порівняльний аналіз двох узагальнених груп виборчих систем засвідчив, що мажоритарні моделі краще закріплюють зв'язок депутатів з виборцями в округах, сприяють стабільній роботі уряду, створюють «медіанні стимули» для партій і кандидатів, ефективно вибудовують бар'єри від політичних екстремістів, однак призводять до збільшення числа «втрачених» голосів і диспропорційності асамблей, незахищені від джеррімендерінгу, схильні до «консервації парламенту», надаючи значні преференції для великих партій, сил з регіонально неоднорідною електоральною базою та партії влади. Натомість пропорційні системи забезпечують вищий рівень відповідності результатів структурі електоральних вподобань, преференції для «малих партій», мінімізують «втрату голосів», однак сприяють посиленню фрагментації електорального простору.

4. Вперше виявлено, що у неопатримоніальних режимах системи з мажоритарною складовою сприяють відносно більшій актуалізації патронажно-клієнтарних мереж в електоральному процесі. Це перенесення стосунків патримоніального типу на формально демократичний електоральний процес (вкрай актуальне для сучасної України, особливо для сіл та селищ), при якому голоси на виборах здобуваються завдяки актуалізації існуючих патронажно-клієнтарних мереж, запропоновано позначати категорією «електоральний неопатримоніалізм».

5. Усвідомлення особливостей та очікуваних ефектів впливу систем на кінцеві результати відкриває зацікавленим суб'єктам шлях до стратегічного маніпулювання електоральними правилами, яке може здійснюватися, зокрема, за допомогою проаналізованих нами механізмів, на кшталт, високих прохідних бар'єрів та маломандатних округів, «бонусів більшості», систем «одночасного зв'язаного голосу», специфічних виборчих блоків та заборони самовисування, різноманітних методів конвертації голосів у мандати, джеррімендерінгу, використанню політтехнологічного потенціалу ефекту «стратегічного голосування».

6. Зважаючи на досвід апробації в Україні різних електоральних формул, а також ґрунтовне теоретичне дослідження ефектів виборчих систем у руслі політичної компаративістики, рекомендовано запровадження на парламентському рівні (можлива адаптація для місцевих виборів) дворівневої змішаної зв'язаної системи з відкритими регіональними списками, яка повинна забезпечити мінімізацію диспропорційності та «втрати голосів», ефективну внутрішньопартійну конкуренцію та посилення залежності депутатів від виборців, а не партійного керівництва, справедливе представництво регіонів та створення потужних інституційних бар'єрів для консервації парламенту й узурпації влади.

7. Українські електоральні трансформації, зазвичай, досліджуються або в рамках «формально-правового» підходу ототожнення їх з трансформаціями електоральної системи, або в рамках «політико-соціологічного» підходу фокусування на вподобаннях і детермінантах голосування виборців. У нашій роботі вперше запропоновано комплексне дослідження електоральних трансформацій, яке включає обидва ці аспекти та базується на моделі електорально-просторового

аналізу. У цілому для українського електорального простору характерний високий рівень регіональної неоднорідності і фрагментації, а відносно стала структура «розколів» зумовлює поділ на електорально-просторові ніші, в межах яких конкурують короткотривалі політичні проекти, що виступають електоральними спадкоємцями інших суб'єктів з цієї ж ніші. Дослідження підтвердило гіпотезу щодо сталості національних і регіональних електорально-просторових закономірностей.

8. Аналіз електорально-просторового балансу в форматі бінарного узагальнення навколо Майдану як ключового конфлікту 2004-2014 років та обчислення здобутих суб'єктами відсотків свідчить про впевнену перемогу «промайданних» сил над «контрмайданними». Однак аналогічний аналіз в абсолютних величинах здобутих голосів вказує на те, що підтримка «промайданних» сил залишилась приблизно на тому ж рівні, тоді як головною тенденцією є стрімке зростання електорального абсентеїзму (теоретично-мотиваційні засади якого перегукуються з наведеними парадоксами Е. Даунса та М. Олсона). Видається, що переважна більшість колишніх виборців ПР чи КПУ не стільки змінила свої електоральні вподобання, скільки зневірилась у самому інституті виборів, долучившись до групи «абсентеїстів» (яких у південно-східних областях більше).

9. Вперше обґрунтовано значення та поширеність «стратегічного голосування» і «моделі ототожнення» для українського електорального контексту. Стратегічна поведінка притаманна частині українських виборців, чим намагаються користатися політичні штаби, впливаючи за допомогою маніпулятивної соціології на електоральні очікування щодо шансів суб'єктів на перемогу. Різні виборчі моделі створюють відмінні стимули для такого «нещирого вибору». «Ефект ототожнення» в українській політичній практиці зустрічається ще частіше: класифіковані нами 6 найпоширеніших типів трансляції рейтингу між суб'єктами різного рівня яскраво проявилися на місцевих виборах-2015, де «ототожнення» було закладено в саму виборчу систему завдяки нормі «зв'язаного одночасного голосу». Серед соціально-політичних детермінант голосування, згідно результатів факторного аналізу голосування в Україні, найважливішу роль грають мовний та етнічний чинники.

Активне використання в роботі кількісних методів зумовлює й той факт, що більшість практичних висновків дослідження різних аспектів голосування в Україні представлені в самому тексті (або висновках до розділів). Всі вони, як і наведені вище узагальнені положення, доводять, що голосування є складним, багато в чому запрограмованим певними детермінантами та відкритим до стратегічного маніпулювання процесом ухвалення колективних рішень.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Авксентьев А.О. Теорія голосування: процедури, критерії, парадокси / А.О. Авксентьев // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології». – Харків, 2012. – № 1007 – С. 93-99.
2. Авксентьев А.О. Кількісний вимір сили суб'єктів у представницьких органах: коаліції та «індекси впливу» / А.О. Авксентьев // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології». – Харків, 2013. – № 1060. – С. 95-103.

3. Авксентьев А.О. Основные модели выборных систем та деякі ефекти від їхнього застосування: український контекст / А.О. Авксентьев // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології». – Харків, 2013. – № 1073. – С. 32-41.
4. Авксентьев А.О. Джеррімендеринг як практика електорального маніпулювання / А.О. Авксентьев // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології». – Харків, 2015. – вип. 28. – С. 32-36.
5. Авксентьев А.А. Пропорциональная персонализована избирательная система как альтернативная электоральная модель для местных выборов в Украине / А.О. Авксентьев // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». – Дніпропетровськ, 2015. – №5(121). – С. 162-167.
6. Авксентьев А.О. Регіональна неоднорідність електорального простору: порівняльний аналіз (на матеріалі 100 національних кейсів) / А.О. Авксентьев // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». – Дніпропетровськ, 2016. – №1(129). – С. 6-12.
7. Авксентьев А.О. Диспропорційність як основна патологія виборчих систем: український контекст / А.О. Авксентьев // «Гілея»: науковий вісник, збірник наукових праць. – Київ, 2016. – №1(104). – С. 210-215.
8. Авксентьев А.О. Теорія голосування як міждисциплінарний дослідницький напрям: політологічний вимір / А.О. Авксентьев // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології». – Харків, 2016. – вип. 23 – С. 15-23.
9. Авксентьев А.О. «Ефект ототожнення» в українській електоральній практиці / А.О. Авксентьев // «Гілея»: науковий вісник, збірник наукових праць. – Київ, 2016. – №7(110). – С. 356-350.
10. Avksentiev A. Politotechnological potential of strategical voting effect (on material of Ukrainian presidential election 2014 in Ukraine) / A. Avksentiev // Proceedings of the VI International Conference on History and Political Sciences. East West Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. – Vienna, 2015. – P. 73-78.
11. Avksentiev A. Electoral-spatial analysis of party configuration (on the material of parliamentary elections 1998-2014 in Ukraine) / A. Avksentiev // «Studium Europy Środkowej i Wschodniej». – Warszawa, 2016. – №1. – P. 18-34.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Авксентьев А.А. Выборы-2012: Харьковская область и Украина / А. Авксентьев // Парламентська система України після парламентських виборів-2012: аналіт. доп. за заг. ред. О.А. Фісуна; Регіон. філіал НІСД у м. Харкові – Х.: Золоті сторінки, 2012. – С. 38-60.
2. Авксентьев А. Процедуры голосования: типы и критерии оценивания / А. Авксентьев // Збірник тез доповідей учасників ІХ Міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів «Харківські філософські читання». – Харків: ХНУ імені Каразіна, 2012. – С. 136-138.
3. Авксентьев А. Проблеми формування представницьких органів / А. Авксентьев // Збірник тез доповідей учасників ХІІ Міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів «Соціологія у (пост)сучасності». – Харків: ХНУ імені Каразіна, 2014. – С. 12-14.
4. Авксентьев А. Эффект «стратегического голосования» на президентских выборах 2014 г. в Украине / А. Авксентьев // Збірник тез доповідей учасників

ХІІІ Міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів «Соціологія у (пост)сучасності» – Харків: ХНУ ім. Каразіна, 2015. – С. 11-13.

5. Авксентьев А.О. Електорально-просторова спадкоємність політичних партій (на матеріалі парламентських виборів в Україні 1998-2014 років) / А. Авксентьев // «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності»: матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. – С. 25-31.
6. Авксентьев А. Політичні орієнтації студентів Харкова: електорально-статистичний аналіз / А. Авксентьев // Збірник тез доповідей учасників ХІV Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів «Соціологія у (пост)сучасності». – Харків: ХНУ ім. Каразіна, 2016. – С. 21-23.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Авксентьев А. Пострадянський політичний процес: схильність до неопатримоніалізму / А. Авксентьев // Збірник тез доповідей учасників ІХ Міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів «Соціологія у (пост)сучасності». – Харків: ХНУ імені Каразіна, 2011. – С. 12-14.
2. Авксентьев А.А. Перспективы авторитарной модернизации в Украине / А. Авксентьев // Зб. тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Глобальні та національні трансформації сучасного суспільства». – Київ: КНТЕУ, 2011. – С. 21-23.
3. Авксентьев А. Неопатримоніалізм: на зламі «традицій» і «сучасності» / А. Авксентьев // Збірник тез доповідей учасників VІІІ Міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів «Харківські філософські читання». – Харків: ХНУ імені Каразіна, 2011. – С. 124-125.
4. Авксентьев А.О. Неопатримоніалізм: теоретико-методологічні засади та практичне втілення у політичних режимах / А.О. Авксентьев // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології». – Харків, 2011. – № 984 – С. 77-83.
5. Авксентьев А. Юмор как политическая технология в обществе частичной карнавализации / А. Авксентьев // Збірник тез доповідей учасників Х Міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів «Соціологія у (пост)сучасності». – Харків: ХНУ ім. Каразіна, 2012. – С. 11-13.
6. Avksentiev A., Fisun O. Der Euromajdan in der Südost-Ukraine / A. Avksentiev, O. Fisun // Religion und Gesellschaft in Ost und West - Bern, 2014. – №5-6 – P. 23-26.

АНОТАЦІЯ

Авксентьев А.О. Сучасна теорія голосування в контексті українських електоральних трансформацій. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01. – теорія та історія політичної науки. – Харківський національний університет імені Василя Каразіна, Харків, 2017.

У дисертації здійснено комплексне політологічне дослідження проблеми голосування: зокрема, факторів впливу на стратегії та мотивації учасників, процедурної детермінації результатів, особливостей трансформацій утвореного внаслідок масового голосування електорального простору. Розкрито основні

підходи до проблематики голосування та запропоновано власну теоретико-методологічну модель електорально-просторового аналізу для дослідження українських електоральних трансформацій. Доведено, що процедурний аспект голосування несе не технічний, а сутнісний зміст, впливаючи на результати. Запропоновано проект дворівневої змішаної зв'язаної системи з відкритими регіональними списками як рекомендовану процедурну альтернативу для України.

Ключові слова: теорія голосування, парадокси голосування, стратегічне голосування, виборчі системи, диспропорційність, електоральні трансформації, електоральний простір, регіональна неоднорідність, електорально-просторова спадкоємність, електорально-просторовий аналіз, ефект ототожнення.

ABSTRACT

Avksentyev A. A. Modern theory of voting in the context of Ukrainian electoral transformations. – Manuscript.

The thesis for the academic degree of candidate of Political Sciences on the specialization 23.00.01. – Theory and history of political science. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2017.

The thesis presents complex political science research on voting problems, in particular, factors of influence on the strategies motivating the participants, procedural determination of results, and transformation peculiarities generated of electoral space in consequence of mass voting.

Main approaches to voting problematic (formal-mathematic, political-economic, political-sociological, political-comparative, electoral-spatial, formal-legal) were revealed and own theoretical-methodological model of electoral-spatial analysis for the research of Ukrainian voting transformations was proposed.

It was first substantiated that rather prevailing voting motivation models in Ukraine are "strategic voting" and "the model of identification". Strategic voting is considered as a model of voter's "insincere" rational behavior determined by procedural context and role of electoral expectations. The role of identification effect is being significantly strengthened in the context of the neopatrimonial essence of Ukrainian political regime. Having great influence on a certain territory, local patrons actualize patronage-client relationship in the electoral process building "the pyramid of collecting votes" in the region with the party identification or identification of candidates among themselves.

It is proved, that the factor of choosing system – procedural aspect of voting – bears not technical, but essential matter influencing the results due to "effect of double determination" ("arithmetical" influence on the conversion of votes into mandates and "motivational" influence on the participant's strategies). It opens possibilities for strategic manipulation with the system of voting. For example, the main "beneficiary" of disproportionality is traditionally the presidential party of power.

Within the axiomatic tradition of K. Arrow, we conduct a comparative analysis of 18 voting procedures to the conformity with 12 standards of rationality. Typical cases of models discrepancy to axiomatic conditions were systematized in the block of "arithmetical (procedural) paradoxes of voting" (for the first time in the national political science 14 such paradoxes were researched).

On the basis of 4 actual electoral model optimality criteria for modern Ukraine (proportionality, the connection between deputy and voters, procedural simplicity for citizens, barriers for usurpation of power, and conservatism of the parliament), the project of the two-level mixed related system with the open regional list as recommended procedural alternative is proposed.

1991 – 2015 electoral transformations on the Ukrainian and Kharkiv regional level were researched with the help of electoral-spatial analysis. The research of the main regularities of different electoral transformations aspects in Ukraine permitted us to prove regional determination of absenteeism as the most stable electoral tendency, a key role of the ethnolinguistic factor in the structure of sociopolitical division, relative steadiness of electoral-spatial voting conformity (is illustrated by the designed electoral maps).

Algorithms of author's categories quantification – electoral-spatial similarity, antagonism, continuity, electoral-regional heterogeneity were proposed and developed. Analyzed electoral-party configuration of the period 1998-2014 is characterized by electoral antagonism between two alignments of electoral-similar parties oriented on centre-west and southeast niches. In each of these electoral-spatial niches “continuity chains” were registered as a certain state of belonging to the one political subject's niches who took part in the elections on the same territory in different time. During the research of structural transformations of Ukrainian electoral space, the emphasis was made on regional heterogeneity as its key feature.

Keywords: theory of voting, voting paradoxes, strategic voting, electoral systems, disproportionality, electoral transformations, electoral space, regional homogeneity, electoral-spatial continuity, electoral-spatial analysis, identification effect.

АННОТАЦИЯ

Авксентьев А.А. Современная теория голосования в контексте украинских электоральных трансформаций. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.01. – теория и история политической науки. – Харьковский национальный университет имени Василя Каразина, Харьков, 2017.

В диссертации осуществлено комплексное политологическое исследование проблемы голосования: в частности, факторов влияния на стратегии и мотивации участников, процедурной детерминации результатов, особенностей трансформации сформированного вследствие голосования электорального пространства. Раскрыты основные подходы к проблематике голосования и предложена собственная модель электорально-пространственного анализа для исследования украинских электоральных трансформаций. Доказано, что процедурный аспект голосования несет не технический, а сущностный смысл, влияя на результаты. Предложен проект двухуровневой смешанной связанной системы с открытыми региональными списками как рекомендуемая процедурная альтернатива для Украины.

Ключевые слова: теория голосования, парадоксы голосования, стратегическое голосование, избирательные системы, диспропорциональность, электоральные трансформации, электоральное пространство, региональная неоднородность, электорально-пространственная наследственность, электорально-пространственный анализ, эффект отождествления.